

Олександра МЕЖЕВІКІНА

ГЕТЬ ІЗ КАННІТФЕРСТАНУ!

Не завжди говорити більше – означає прояснювати темні місця, але іноді буває й так. Все багатослів'я цієї статті говорить насправді про одне слово: Kannitverstan. І це доречно, бо слово це хоча й фігурує в німецькій мові цілком автономно, має від початку конвенційне значення. Це – слово-примітка, що відсилає до історії, яка всією своєю сукупністю і є означуваням (фернадесоссюрівське S) цього слова. Втім, перш ніж розповісти історію, мені доведеться зробити ще один реверанс, щоб показати, яким чином цей німецький Каннітферстан наявний у нашій українській реальності та в моїй особисто, а також продертися крізь павутиння потрійного перекладу.

Отож, про реальність. Із паном Каннітферстаном я познайомилася на семінарі, і познайомив нас не хто інший, як С.С. Аверинцев, який процитував Пауля Целана німецькою мовою:

Ein Spruch spricht – zu wem? Zu sich selber:
Servir Dieu est régner, – ich kann
ihn lesen, ich kann, es wird heller.
fort aus Kannitverstan.

Стаття Аверинцева називається “Слово Боже і слово людське”¹. Як людина послідовна Аверинцев починає з початку: “Споконвіку було Слово” (Ів. 1:1), і цей початок був причиною та підставою. Причиною нас і нашого світу, підставою комунікації між людиною та Богом, містком між трансцендентним та іманентним. Для Аверинцева саме ця комунікація є есенцією Християнства. Язичництво відрізняється від Християнства не кількістю богів, а тим, що язичник апелює до “географічно” близького божка, не наважуючись турбувати Єдиного. Таким чином, комунікація не відбувається. Деїсти ж,

які до багатобожжя не мають жодного стосунку, досягають ідентичного результату, вважаючи Бога “некомунікабельним” трансцендентом, не здатним звертатися до своїх творінь або почути їх. Та все це дитячі забавки порівняно з тим, що відбувається у “постатеїстичний період”, тобто прямо зараз. Тут знахабнілі безвірники не те що не вірять у Бога, а вже **не вірять у Слово**. Логос, позбавлений центру, не тримається більше купи, слово розкладається і через те втрачає сенс.

І який же може бути вихід із такого апіорного непорозуміння? На це запитання Аверинцев відповідає целанівською цитатою про Каннітферстан. Він також гречно подає прозовий переклад цього уривка для тих, хто не дружить із німецькою та французькою. А у статті “Слово Боже і слово людське” він фігурує вже українською мовою в перекладі М. Коцюбинської:

“Речення мовить – кому? Самому собі:
“Служити Богові є царувати”, – я можу
це прочитати, я можу, розвиднюється,
геть з непрозорості”.

Отже, із контексту Каннітферстан – це якась постатеїстична непрозорість або темність (як вихід – “розвиднюється”). Але це – із контексту Аверинцева, а є ще контекст Целана і взагалі німецької мови.

Можу вас одразу заспокоїти, ніякими словниковими визначеннями я вас мучити не буду. У словниках німецької мови такого слова немає. Зате воно є в німецькомовному Інтернеті та в німецькій мові. Цьому слову важко знайти аналоги в іноземних мовах, бо його означуване, як я вже говорила – ціла історія. Придумав цю історію німецький² теолог і педагог³ Йоган Петер Хебель (1760 – 1826).

Історія ця, весела за сюжетом і повчальна за змістом, нагадує байку про європейців і кенгуру. Німецький підмайстер, що не розуміє жодного слова голландською мовою, відвідує Амстердам. Він роздивляється іноземне місто, бачить прекрасний багатий будинок і питає в перехожого, кому належить цей палац. Той відповідає: “Kan nit verstaan” – “Не розумію”. Наш же герой тлумачить це як відповідь на своє запитання – ім’я власника. Далі таким самим способом він дізнається, що і найрозкішніший корабель амстердамського порту належить панові Каннітферстану.

А вже під вечір він зустрічає поховальну процесію і з'ясовує, що ховають того самого багатія Каннітферстана. Мораль цієї оповіді: не зациклюйтесь на матеріальних речах, бо вони плінні, вони приходять і йдуть, народжуються й гинуть, і з собою їх на той світ не забереш.

Мені видається важливим, що історія ця від самого початку розгортається в площині розуміння – нерозуміння, перекладу, слова, комунікації. Слово у Хебеля дискредитоване, воно зраджує людину – замість того, щоб передавати сенс, який у нього вкладає мовець, воно дурить слухача, підсовуючи йому інший, “помилковий” сенс. “Не можу тебе зрозуміти” перетворюється на ім'я. Але парадоксальним чином ця підступна плінність слова щодо сенсу не заважає комунікації, а навіть допомагає їй: через “круглий шлях облуди (самообману)⁴ німецький підмайстер приходить до правди (істини) та її пізнання”,⁵ – анонсує Хебель на початку оповідання. А в кінці він реабілітує слово в його здатності “правильно” впливати на слухача, якщо той навіть і не розуміє мови: підмайстер “був зворушений промовою голландського священика над тілом померлого, із якої він не зрозумів ані слова, більше ніж зрозумілими йому німецькими промовами, яким він не надавав особливого значення⁶”. Цей мотив досягнення сенсу через знищення “справжнього”, “автентичного”, “авторського” сенсу близький герменевтиці, принаймні у виконанні Г. Г. Гадамера. Темі ж перекладу та розуміння теж не чужі герменевтиці.

Це у цілому все, що я можу сказати про контекст Каннітферстану в Хебеля. Але я мушу якось намітити і ті значення, які присутні у вірші Целана. Для початку треба сказати, що вірш цей називається “Керморван” і складається не лише з чотиривірша, процитованого Аверинцевим, а з трьох таких чотиривіршів. Керморван – це півострів на французькому узбережжі Бретані, неподалік від Бреста, куди Целан їздив у подорож. Для туристів ця місцевість цікава численними кельтськими менгірами та кромлехами, а також керморванським маяком. Тут було б доречно процитувати вірша, але, на жаль, переклад його українською мовою мені не відомий, тому наводжу німецький текст і свій недолугий прозовий переклад:

KERMORVAN

Du Tausendguldenkraut-Sternchen,
du Erle, du Buche, du Farn:

mit euch Nahen geh ich ins Ferne, -
Wir gehen dir, Heimat, ins Garn.

Schwarz hangt die Kirschlorbeertraube
beim bdrtigen Palmenschaft.
Ich liebe, ich hoffe, ich glaube, -
die kleine Steindattel klafft.

Ein Spruch spricht - zu wem? Zu sich selber:
Servir Dieu est régner, - ich kann
ihn lesen, ich kann, es wird heller,
fort aus Kannitverstan.

КЕРМОРВАН

Ти золототисячник – Зірочко,
Ти, вільхо, ти, папороте. ти. буку:

Поряд з вами я йду в далечінь, –
Ми йдемо тобі, батьківщино, в сильце.
Чорно звисають грона лаврової вишні
В бородатому пальмовидні:
“Люблю, сподіваюся, вірю”, –
Зяє фінік – розетка.
Речення рече – до кого? До себе
Самого:
Servir Dieu est régner, – я можу
Його читати, я можу, розвиднюється,
Геть із Каннітферстану.

Якщо уявити собі ще риму й ритм, можна вважати цей текст перекладом Целанового Керморвану. Втім, неперекладаваними залишаються двозначності німецьких слів, у яких неможливо обрати якесь одне значення. Наприклад, Garn – це не тільки “сильце”, але й прядиво, волокна: “Ми йдемо тобі у волокна, батьківщино”, – теж звучить непогано. Або вислів: “mit euch Nahen geh ich”, – викликає асоціації зі словосполученням “beinahen gehen” – іти повз, і водночас дослівно перекладається як “із вами, близькими, я йду”. Це “із вами, близькими” органічно лягає на целанівське “ти”, яким він закликає предмети і створіння до дії.

називаючи на ім'я, він дає речам дозвіл бути й діяти: ти, вільхо, ти, папороте, ти, буку.

Є й інші місця, які треба пояснювати, але вже з інших причин. Хоча б "Steindattel" (кам'яний фінік), який мені довелося обізвати фініком-розеткою – це архітектурна деталь, подібна до мушлі. Або французька фраза "Servir Dieu est régner" – "Служити Богові – означає царувати", – без сумніву, є цитатою. За зізнанням самого Целана, це – напис над дверима готелю, де він зупинявся.

Тепер, власне, про Каннітферстан. Чи знав Целан всю історію Хебеля, чи пам'ятав подробиці, невідомо, та це й неважливо. Мабуть, що все ж таки знав, бо золототисячник, що починає вірш, німецькою "тисячогульденна трава", що вже нагадує про Голландію, а прикріплена до нього через тире "Зірочка" згадується в тексті Хебеля. Захоплюючись розкішним будинком, підмайстер запитує: "Скажіть, будь ласка, кому належить цей чудовий будинок, вікна якого прикрашені тюльпанами, левкоями та зірочками?" Під яким ім'ям ці "зірочки" фігурують у ботаніці, не маю уявлення, бо з практики знаю – половина квітів німецькою називається "дзвіночки", інша ж половина – "зірочки". Але відчуваю, що нитки асоціацій поєднують рослинність, яку Целан закликає на ім'я, і Kreuter Хебеля – рослини німецькою пишуться подібно до креатур. У Хебеля квіти і трави підкреслюють плинність матеріального. Побачивши труну, підмайстер думає: "Бідний Каннітферстане, і що ти маєш із всього твого багатства? Лиш саван. І з усіх твоїх квітів, що залишилось із тобою?" Квіти втрачають красу і вмирають так само, як і люди, тільки швидше. "З вами, близькими, я йду в далечінь". Плинність речей та смертність істот цього світу цілком можна визнати основною підставою Каннітферстану. Якщо визнати світом лише те, що створюється та руйнується, народжується та вмирає, і шукати закон функціонування світу в цих скінченних фрагментах, ніякого спільного закону не знайдеш. "Не в тому річ, що людина смертна, а в тому, що вона дуже несподівано смертна," – це щодо того, хто всім управляє. Якщо немає закону, якогось вищого принципу, то немає й ніякого слова для порозуміння, ніякого сенсу для перекладу. Якщо люди настільки індивідуальні, або окремі спільноти настільки герметичні, що не мають нічого спільного, то немає простору, в якому можливо було б доторкнутися один до одного, немає простору для спілкування. Ця неможливість і є непрозорість Каннітферстану.

Навіть якщо Целан і не мав на увазі подробиць історії Хебеля, в самій будові його вірша підкреслено цю неможливість. Архітектоніка останньої строфи побудована на протиставленні *можу – не можу*. Для німця, звичного до багатокореневих слів, не проблема впізнати в Каннітферстані, складеному із трьох коренів, – “не-можу-розуміти”. Виходить, що подвійне “можу” перемагає “не-можу” останнього рядка:

– я можу

Його читати, я можу, розвиднюється,

Геть із Не-можу-розуміти.

Є ще одна важлива річ. Вірш Целана має дві змістові точки “fort aus” (із) та “ins” (до, в), як у задачі з підручника з математики “з пункту А в пункт В...”. Можна спробувати розгорнути вірш у вигляді шляху. Початок, щоправда, в кінці – “із Каннітферстану”. а кінець майже на початку – “в далечінь”. Така постановка питання локалізує далечінь, виглядаючи так, що є якесь місце, під назвою далечінь, куди ми йдемо. Але це ще не все, ми йдемо всередину цієї далечіні, можливо, так само, як ми йдемо у волокна батьківщини. *Ferne* – це не просто далечінь, це щось віддалене, можливо, як закон світу, який начебто в ньому, але й віддаленій від нього.

Отже, ми – я й рослини, йдемо із Каннітферстану в Далечінь, із “Не-можливості-розуміння” в “?можливість?”. І який же шлях поєднує ці два полюси? Віра, надія, любов, а також усвідомлення того факту, що “*Servir Dieu est régner*”. Усе, здається, просто.

На цій схематичній ноті я завершую свій опус. Я сказала, як могла, хто може сказати зрозуміліше, хай скаже.

ПРИМІТКИ:

¹ Двернищев С. Софія Логос. Словник. К. 2004. С. 487-499

² “німецький” – це я кажу умовно. Народився він у Базелі й до чотирнадцяти років куреував між Німеччиною та Базелем, павчачиєнсь взимку в німецьких, а влітку в швейцарських школах і гімназіях. / Wikipedia – німецькомовна Інтернет-енциклопедія.

³ Він працював на посадах вікарія, прецепторіального вікарія з педагогіки (якщо перекласти простіше – помічник викладача, як, наприклад М. Врубель у школі Мурашка), субдиякона в гімназії Карлсруе і, нарешті, викладача гімназії, після здобуття п'яти ступеня професора Догматики. Вінець же кар'єри Хебеля – обрання прелатом євангелістської церкви. / Wikipedia.

⁴ В дужках альтернативи перекладу. О. М.

⁵ Хебель Й. П. Оповідання. Каннітферстан. Інтернет-джерело

⁶ Хебель Й.П. Оповідання, Кашнітферстан, Інтернет-джерело

⁷ Хебель Й.П. Оповідання, Кашнітферстан, Інтернет джерело, переклад мій.

⁸ Хебель Й.П. Оповідання, Кашнітферстан, Інтернет джерело, переклад мій.